

atlas van de ijsselhoeven

4.5

atlas van de ijsselhoeven

januari 2005

Gelders Genootschap
& Het Oversticht

in opdracht van
Stichting IJsselhoeven

HET OVERSTICHT

© Het Oversticht, januari 2005
Postbus 531
8000 AM Zwolle
t: (038) 421 32 57
f: (038) 421 81 84
www.oversticht.nl
mail@oversticht.nl

Teksten

Gelders Genootschap, Gerard Derks en Boukje Overbeek
Het Oversticht, Henk Middag en Niels Tienstra

Redactie

Het Oversticht, Mathijs Assink en Dirk Baalman
Stichting IJsselhoeven

Fotografie

Gelders Genootschap
Het Oversticht

Vormgeving en layout

Het Oversticht, Henk Middag en Niels Tienstra

inhoud

inleiding	5
de ijsselvallei	6
ligging en ontstaan	
bedijking	
bewoning	
landbouw	
landschapstypen	7
ijsselvallei vanaf 1850	9
spreiding van boerderijen	10
de T-huisboerderij	11
boerderijen in beeld	12
deelgebieden	16
globale ligging	
lokale aanduidingen	
historisch-geografische karakteristiek	
typering agrarische bebouwing	
deelgebied 1: arnhem-dieren	17
deelgebied 2: dieren-voorst	18
deelgebied 3: voorst-twello	19
deelgebied 4: terwolde-welsum	20
deelgebied 5: veessen-marle	21
deelgebied 6: hatterem en omstreken	22
deelgebied 7: zwolle-wijhe	23
deelgebied 8: wijhe-deventer	24
deelgebied 9: deventer-zutphen	25
deelgebied 10: zutphen-doesburg	26
deelgebied 11: doesburg-westervoort	27
detailkaarten van het pilotgebied veessen-marle na 1850	28
detailkaarten van het pilotgebied terwolde-welsum na 1850	32

inleiding

Het project IJsselhoeven is ontstaan uit een sterke betrokkenheid van een groep mensen bij zijn directe leefomgeving. Bewoners van een aantal karakteristieke IJsselhoeven in de omgeving van Veessen-Marle en Terwolde-Welsum constateren dat de kenmerkende kwaliteiten van gebouwen, erf en omgeving worden bedreigd door het hedendaags gebruik, de problematiek en de wensen (wonen en bedrijvigheid). Vanuit het besef dat deze kwaliteiten moeten worden behouden en vanuit de gesignaleerde noodzaak om nieuwe ontwikkelingen ruimte te geven, is gestart met overleg in de streek. Dit heeft geleid tot het ontstaan van de Stichting IJsselhoeven. Het werkgebied van de stichting strekt zich aan de westkant van de IJssel uit van Hattem tot en met de gemeente Voorst.

De ideeën en de motivatie van de stichting sluiten aan bij twee belangrijke stromen in het denken over de ruimtelijke inrichting van het landelijk gebied. De eerste stroom betreft het beleid om de cultuurhistorische kwaliteit van gebieden te gebruiken in nieuwe opgaven als reconstructie, ruimte voor rivieren et cetera. Behoud door ontwikkeling is daarin een motto; ruimte voor ontwikkelingen en (daarmee) het versterken van de cultuurhistorie. De andere stroom betreft de wens om de bewoners te betrekken bij de discussie over de toekomst van het landelijk gebied.

De werkgroep heeft contact gezocht met verschillende organisaties in de regio met specifieke deskundigheid. Vanuit verschillende geledingen is geadviseerd. Eén en ander heeft geleid tot de vraag aan Het Oversticht om een concept uit te werken.

Zo is het initiatief ontstaan om samen met het Gelders Genootschap in opdracht van Stichting IJsselhoeven een atlas samen te stellen. In deze atlas zijn kaarten opgenomen, aangevuld met beeldmateriaal en toelichtende tekst. De inhoud van de atlas is gebaseerd op analyse van bestaande bronnen en de kennis bij medewerkers van Het Oversticht en het Gelders Genootschap.

De atlas richt zich op drie schaalniveaus: de IJsselvallei als geheel, elf deelgebieden en een tweetal pilotgebieden, te weten Terwolde en Marle. Aan de hand van kaarten en beelden worden de kwaliteiten van gebied en gebouwen getoond. Door middel van de atlas wil de Stichting IJsselhoeven kennis en informatie over de IJsselvallei met haar karakteristieke hoeven vastleggen. Deze informatie en kennis zijn onmisbaar voor de vervolgstappen in het project IJsselhoeven.

de ijsselvallei

Ligging en ontstaan

De IJsselvallei strekt zich uit van Arnhem naar het noorden, waar de IJssel uitmondt in het IJsselmeer. De IJssel stroomt tussen de Veluwe en het Sallands stuwwalsysteem in een voormalig glaciaal tongbekken dat maximaal 125 meter diep was. Het dal is opgevuld met keileem, meer-, smeltwater-, rivier- en windafzettingen.

Buiten de eigenlijke vallei wordt het karakter van het landschap in belangrijke mate bepaald door het dekzandrelief. Langs de IJssel zijn diverse koppen van rivierzand aanwezig, ook wel rivierduinen genoemd. Oeverwallen hebben zich minder duidelijk ontwikkeld dan in het centrale rivierengebied van Nederland. Kenmerkend voor de overgang naar de hoger gelegen gronden zijn de kwelzones in of net buiten de uiterwaarden.

De IJssel had tot de bedijking in de Middeleeuwen een sterk meanderend verloop, met name in het zuidelijk deel tussen Arnhem en Deventer. Op verschillende trajecten wijzigde de loop van de rivier, waardoor het IJsseldal verschillende oude stroomgeulen en afgesneden armen kent. De IJsselbocht bij Empe werd halverwege de veertiende eeuw afgesneden. Een recente afsnijding is die bij de Fraterwaard ten noorden van Doesburg; deze dateert uit de tweede helft van de twintigste eeuw.

Bedijking

De dijken langs de IJssel werden in de Middeleeuwen aangelegd, ter bescherming tegen het buitenwater. Aanvankelijk was sprake van een systeem van lokale bedijkingen met zijkaden (zijd-wenden) tussen de dorpsgebieden, haaks op de rivier, en achterkaden tussen de oeverwallen en komgebieden, haaks op de zijkaden. Dit systeem ontwikkelde zich geleidelijk tot een aaneengesloten stelsel van bedijkingen langs de gehele rivier, waarbij de westoever het eerst gereed was en in de loop van de veertiende eeuw ook de resterende gebieden. Van oudsher vormden de IJsseldijken de belangrijkste transportader over land van noord naar zuid; in het binnenland was nauwelijks sprake van een duidelijk wegenpatroon.

De eigenaren van grond langs de dijk waren verantwoordelijk voor het onderhoud ervan. Ter afbakening van ieders deel werden in de achttiende eeuw stenen hoefslagpalen neergezet. Dat het onderhoud niet altijd succesvol verliep, is af te leiden uit het grote aantal kolken, die getuigen van de vele doorbraken die hebben plaatsgevonden. Om bij hoog water en eventuele dijkdoorbraken ter plekke noodmateriaal, zoals zandzakken en gereedschappen, bij de hand te hebben, zijn aan het begin van de negentiende eeuw langs de Sallandse IJsseldijk verschillende dijkmagazijnen gebouwd. Onlangs zijn de dijken nog verhoogd tot Delta-hoogte.

Bewoning

De IJsselvallei kent een lange bewoningsgeschiedenis, die teruggaat tot de prehistorie. De oudste bewoning beperkte zich voornamelijk tot het oeverwallengebied, maar strekte zich ook uit tot de hoogste terreinen in het latere uiterwaardengebied. Vanaf de Romeinse tijd is de vallei waarschijnlijk continu bewoond. Tijdens de Volle Middeleeuwen (1000-1300) neemt de bewoning in de vallei toe, aanvankelijk alleen in de strook langs de IJssel en het aangrenzende zandgebied. De zich stabiliserende politieke situatie heeft hier zeker aan bijgedragen. De groei van de bevolking en de verbeterde afwatering van de IJssel stimuleerden de ontginningen in het gebied. Vanaf het midden van de twaalfde eeuw werden nieuwe nederzettingen gesticht, voornamelijk op de oeverwallen aan weerszijden van de IJssel. Van de gemeente Voorst tot in Hattem bevindt zich op de gradiënt van de dekzandhelling aan de oostzijde van de stuwwalzone een tweede serie nederzettingen (waaronder Oene, Heerde en Wapenveld). Sommige nederzettingen groeiden uit tot belangrijke steden (Doesburg, Zutphen, Deventer en Hattem) of relatief grote dorpen (bijvoorbeeld Rheden, Dieren, Brummen, Twello, Westervoort, Eefde, Gorssel, Olst en Wijhe).

Landbouw

De eerste ontginningen in de IJsselvallei waren zeer kleinschalig. Het cultuurland lag als een verzameling losse eilandjes tussen een verder nog niet ontgonnen gebied. De oeverwallen langs de IJssel zijn voornamelijk gebruikt voor akkerbouw en later ook fruitteelt. Door hun natuurlijke vruchtbaarheid hoefden deze gronden niet bemest te worden. Van 1850 tot 1910, een rijke en voorspoedige tijd voor veel boeren in de IJsselvallei, werden er veel nieuwe boerderijen gebouwd, vaak met een dwarshuis en diverse bijgebouwen. In het aangrenzende zandgebied zijn door het versneden reliëf geen aaneengesloten (akker)bouwlonden ontstaan; hier komen vooral kleine (éénmans)akkers voor.

De vallei bezit een onregelmatig blokvormig verkavelingspatroon. Uitzondering hierop vormt de polder Nijbroek, die zeer rechtlijnig verkaveld is.

Op veel plaatsen dienden singels en heggen als begrenzing van de percelen, met name van de akkers. Tegenwoordig zijn er niet veel singels meer over. Het niet-ontgonnen gebied had een belangrijke functie als weidegrond en leverancier van plaggen.

De afwatering van het binnendijks gebied vond plaats door een systeem van weteringen en sloten. De weteringen liepen zuid-noord (evenwijdig aan de rivier); de sloten stonden haaks op de weteringen. In de polder Nijbroek heeft dit afwateringssysteem een zeer regelmatige structuur. Dit maakt deze polder zeer specifiek.

In de IJsselvallei komt tegenwoordig voornamelijk veeteelt voor, vaak in combinatie met het verbouwen van maïs. De zavelgronden (mengsel van zand en klei) van de oeverwallen zijn erg geschikt voor het telen van fruit. De laatste 30 jaar is de fruitteelt echter sterk teruggelopen.

landschaps typen

De van zuid naar noord stromende IJssel is het meest bepalend voor de structuur van het landschap van de IJsselvallei. Aan weerszijden van de rivier liggen verschillende landschappelijke zones. Gezien vanaf de rivier zijn dat achtereenvolgens de uiterwaarden, de oeverwallen, de komgronden en aan de randen de dekzandgebieden/stuwwallen.

Uiterwaarden

Direct aan weerszijden van de IJssel liggen de uiterwaarden, ontstaan na de bedijking. De uiterwaarden variëren in omvang: van een smalle strook direct langs de IJssel tot omvangrijke complexen als de Havikerwaard bij Rheden, de Fraterwaard bij Doesburg en de Ravenswaarden bij Gorssel. In het algemeen worden naar het noorden toe de uiterwaarden smaller. De in de uiterwaarden afgezette klei werd gebruikt voor de baksteenfabricage. Door de kleiafgraving ontstonden tichelgaten die nu soms natuurreservaat zijn geworden, zoals de Duursche Waarden ten zuidwesten van Wijhe. Kenmerkend voor het uiterwaardenlandschap zijn de struikgewassen, het microreliëf, oude stroomgeulen en de door dijkdoorbraken ontstane kolken.

Stroomruggen/oeverwallen

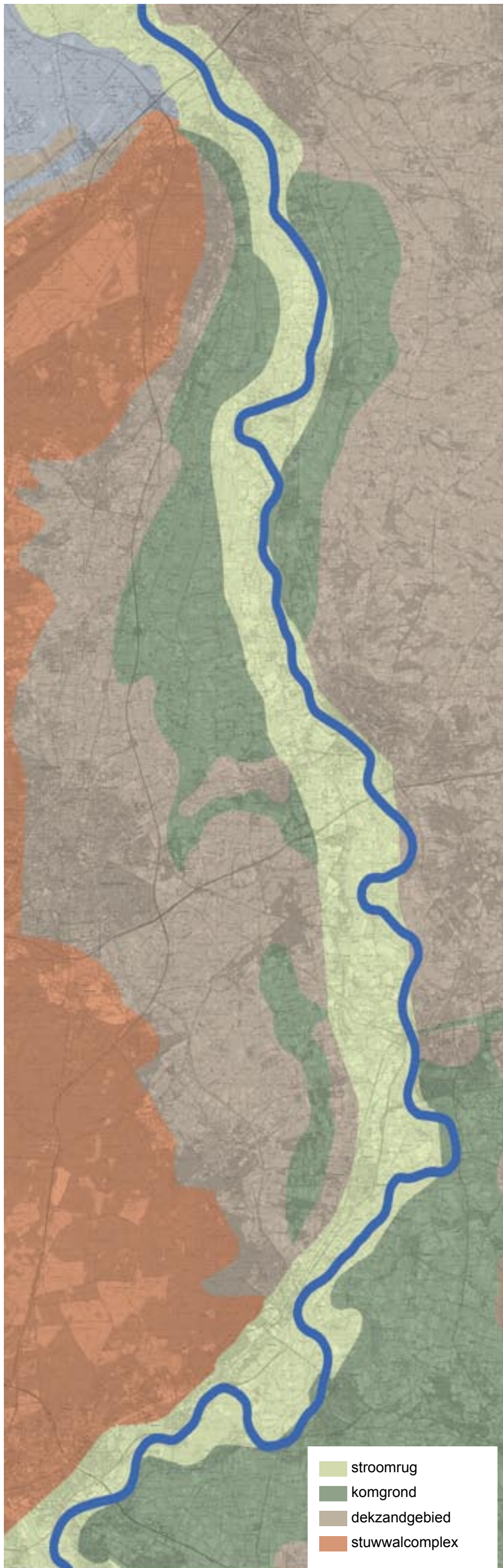
Direct langs de rivier liggen de zogenaamde stroomruggen of oeverwallen: langgerekte zones waar de IJssel voor de bedijking mengsels van zand en klei afzette. Op deze hoger gelegen, vruchtbare gronden -geschikt voor akkerbouw en fruitteelt- ontstonden aan weerszijden van de rivier de eerste nederzettingen. Daarvan kwamen sommige tot bloei en ontwikkelden zich tot dorpen en steden. Deze zones hebben in het algemeen een onregelmatige blokverkaveling.

Komgronden

Verder van de rivier liggen de gronden met zwaardere klei, de zogenaamde komgronden. De komgronden zijn vanaf 1300 in cultuur gebracht. Deze gebieden zijn open van karakter en kennen een rationele (rechte) verkaveling. Meestal zijn het nu graslanden, vroeger waren het vooral griendgronden. Om deze lager gelegen gronden goed te ontwateren zijn diverse weteringen aangelegd, zoals de Zandwetering, Soestwetering, Grootte Wetering en Terwoldsche Wetering. De weteringen lopen van zuid naar noord omdat de hoge rivierduinen en stroomruggen langs de IJssel de afwatering van de weteringen op de IJssel verhinderen. De laaggelegen gronden zijn van oudsher dun bevolkt met slechts verspreid gelegen bebouwing, meestal niet van hoge ouderdom. Een specifiek gebied binnen de komgronden is de polder Nijbroek, gelegen aan de westzijde van de IJssel. Deze veertiende-eeuwse polder is verdeeld in regelmatige blokken. Tussen deze blokken liggen scheidingssloten, die oost-west gericht zijn. Verschillende noord-zuid gerichte weteringen verzorgen de afwatering.

Dekzandgebieden/stuwwalcomplexen

Op grotere afstand van de rivier, aan de randen van de IJsselvallei ligt het kleinschalig zandlandschap. De bebouwing op deze gronden is van oudsher door het plaatselijk reliëf zeer verspreid en de verkavelingsstructuur is onregelmatig (kampenlandschap). Sommige delen zijn minder vruchtbaar en werden met (naald)bossen ingeplant of pas later ontgonnen. Andere delen waren geschikt voor de akkerbouw of (door de natte ligging) als grasland.

circa 1850

circa 1900

ijsselvallei vanaf 1850

Sinds de afronding van de bedijking in de late Middeleeuwen is de landschappelijke opbouw van de IJsselvallei niet meer ingrijpend veranderd. De loop van de IJssel lag min of meer vast en er deden zich geen grote noemenswaardige dijkdoorbraken meer voor. In de loop van de negentiende en vooral ook de twintigste eeuw ontstonden verschillende grote plassen in de uiterwaarden aan weerszijden van de IJssel als gevolg van de grondstoffenwinning, waaronder de kleiwinning ten behoeve van de baksteenfabricage. Deze plassen hebben later veelal een natuur- en/of recreatiebestemming gekregen.

De IJsseldijken zijn van oudsher altijd de belangrijke transportader over land van noord naar zuid geweest. De hoofdinfrastructuur is in de loop der tijd nagenoeg niet gewijzigd, wel is de kwaliteit ervan sterk verbeterd. Veel straatwegen zijn gedurende de negentiende eeuw verhard, zo ook de belangrijke verbinding Zutphen-Deventer-Zwolle(-Leeuwarden). Over de IJssel zijn in de loop der eeuwen veel veerdiensten onderhouden. Met de bouw van vaste bruggen zijn er veel opgeheven, maar enkele auto- en voetveren, bijvoorbeeld bij Hattem, Wijhe en Olst, bestaan nog. Ook tussen Veessen en Fortmond en op de Wilpse Klei zijn nog veren aanwezig.

De twintigste eeuw kenmerkte zich door de sterke groei van verschillende kernen. Vooral de vestingsteden Zwolle, Deventer, Zutphen en Arnhem zijn enorm uitgebreid, maar ook kleinere kernen namen relatief aanzienlijk in omvang toe. Aan deze uitbreidingen werden grote arealen landbouwgrond en de nodige boerderijen opgeofferd. Naast de groei van de kernen, heeft er bij de bebouwing in het landelijk gebied een verdichting plaatsgevonden.

Waar rond 1850 de nadruk in het boerenbedrijf nog vooral lag op het gemengd bedrijf, is in de loop der tijd het accent daarbinnen meer verschoven richting de veeteelt. In het grondgebruik is dit goed te zien; veel akkerbouwland is nu weiland. Van de hoogstamfruitboomgaarden op de oeverwallen is na de Tweede Wereldoorlog een aanzienlijk deel gekapt, deels ten behoeve van de uitbreiding van de kernen, maar vooral ook omdat de fruitteelt niet langer meer rendabel was.

De aangrenzende uitgestrekte heidevelden op de Veluwe werden in de loop van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw bebost. Door de komst van kunstmest was de heide namelijk niet langer noodzakelijk voor het weiden van de schapen en het leveren van plaggen voor in de potstal. Het open landschap is in anderhalve eeuw tijd een groot bosgebied geworden.

Omstreeks 1850 was het grootste deel van de karakteristieke IJsselhoeven al aanwezig. Op de rivierkleigronden langs de IJssel zijn de oudere boerderijen vooral gesitueerd op de hogere oeverwallen en langs de dijken. Soms liggen ze op terpen. De meeste T-huisboerderijen zijn het resultaat van een serie verbouwingen aan bestaande boerderijen. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw werden ook veel boerderijen direct in de T-huisvorm gebouwd. Het T-huisprincipe was toen niet meer alleen voorbehouden aan de grotere boerderijen, maar werd ook bij kleinere gebouwen toegepast.

heden

spreading van boerderijen

Op de rivierkleigronden langs de IJssel zijn de oudere boerderijen vooral gesitueerd op de hogere oeverwallen en langs de dijken. Akkerbouw vond plaats op de hoger gelegen delen, waar zich ook veel boomgaarden bevonden. De lagere komgronden deden dienst als hooiland. Op de rivierklei, dichtbij de belangrijke centra van baksteenfabricage, vond de verstening van de boerderijen vroeg plaats. In de tweede helft van de zestiende eeuw kwamen langs de rivieren al baksteengevels voor, al waren dat in eerste instantie alleen nog de voorhuizen van de grotere boerderijen. In de zeventiende eeuw nam de verstening een grote vlucht en vanaf de achttiende eeuw werd nog uitsluitend in steen gebouwd.

Kenmerkend voor de boerderijen in de IJsselvallei zijn de kruk- of T-huizen. Deze voorhuizen bevatten meestal enkele ruime hoge kamers, die dienden als pronkkamer of slaapvertrek. De oudere T-huisboerderij heeft over het algemeen een sobere architectuur. Bij een aantal zeer rijke boerderijen bouwde men eind negentiende eeuw een geheel nieuw voorhuis. Hierbij werden stijkenmerken van de toenmalige villabouw geïntroduceerd.

Een aantal markante IJsselhoeven heeft een tuin die volgens de stijlprincipes van de Engelse landschapsstijl is aangelegd. Kenmerkend voor deze soms parkachtige tuinen zijn de grote solitaire parkbomen zoals rode beuk, magnolia of kastanje en sierstruiken zoals rododendron en sering. Ook de ovale grasvelden met grintpaden en struikgroepen zijn kenmerkend. In het gras staan bloemperken (met eenjarigen) of perken met rozen en stinzeplantjes, zoals krokussen en hyacinthen. Op veel erven zijn ommuurde moestuinen karakteristiek. Er zijn ook erven met een meer functionele, sobere inrichting.

Qua erfbeplanting zijn de knotbomen een veelvoorkomend fenomeen. Geplaatst op korte afstand van de brede voorgevels van de T-huizen zijn ze vooral bedoeld om het zonlicht uit de kamers te weren, om het huis koel te houden. In dit open rivierengebied zijn de vele boomgaarden en perceelscheidingen met knotwilg en meidoorn opmerkelijk.

Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw is bij een aantal IJsselhoeven aan het voorhuis verfraaiingen aangebracht in Jugendstil. Dit geldt zowel voor het exterieur als het interieur. Sommige voorhuizen zijn verfraaid met mooie bewerkte glazen deuren in de hal of naar de serre. Opvallend aan deze decoratieve stijl zijn de ronde, natuurlijke vormen en het toepassen van verschillende ambachtelijke technieken.

Vanaf 1850 werden aan de boerderijen in de IJsselvallei vaak grote schuren gebouwd, meestal evenwijdig aan het hoofdgebouw. Andere veel voorkomende oudere elementen op het erf zijn hooibergen, wagenschuren, zomerhuizen en bakhuizen. In de twintigste eeuw werden overal varkens- en kippenhokken bijgebouwd en tenslotte verschenen de bekende grote loopstallen.

Spreading van boerderijen met de status van monument.

de T-huisboerderij

In de gehele IJsselvallei zijn verschillende boerderijtypen te onderscheiden. Het meest voorkomende type is de zogenoemde T-huisboerderij. Een T-huisboerderij is een boerderij waarbij het woongedeelte dwars op het bedrijfs gedeelte is geplaatst. De plattegrond van de boerderij heeft daarom de vorm van de hoofdletter T. Een T-huisboerderij wordt ook wel dwarshuisboerderij genoemd. Gelet op de voorhuizen zijn er binnen de T-huisboerderijen drie varianten zichtbaar:

a. T-huisboerderij met 'boerenvoorhuis'

Dit boerderijtype heeft een sobere vormgeving. De boerderij is gericht op functionaliteit.

Het voorhuis heeft een rieten schilddak en de voorgevel heeft een asymmetrische indeling. Aan weerszijden van de vensters hangen donkergroene of zwarte luiken. De boerderij heeft een eenvoudige uitstraling.

b. T-huisboerderij met 'burgervoorhuis'

Dit boerderijtype heeft een rijke uitstraling. Het voorhuis lijkt op een burgervilla. Veel aandacht is besteed aan de vormgeving van zowel het huis als de tuin. Decoraties zijn uitbundig uitgevoerd.

Het voorhuis heeft een pannenschilddak. De deur ligt centraal in de voorgevel, die symmetrisch is ingedeeld. Aan weerszijden van het dak staan schoorstenen. Het portiek ligt in een risaliet, die doorloopt in een gemetselde dakkapel.

c. T-huisboerderij behorend tot een landgoed

Enkele T-huisboerderijen in de IJsselvallei behoren tot een landgoed. Qua vormgeving refereren zij aan het landgoed waartoe ze behoren. Zo hebben de luiken de kleuren van het landgoed. Qua architectuur is vaak aansluiting gezocht met het landhuis.

boerderijen in beeld

Beimerwaard 2-2a
Ellecom
ARNHEM-DIEREN

Eikenstraat 3
Ellecom
ARNHEM-DIEREN

Havikerwaard 51
De Steeg
ARNHEM-DIEREN

Bronkhorsterweg 1-3
Brummen
DIEREN-VOORST

Cortenoeverseweg 88
Brummen
DIEREN-VOORST

Deventerweg
Voorst
VOORST-TWELLO

Ooyseweg
Wilp
VOORST-TWELLO

Blankematerweg 2
Nijbroek
TERWOLDE-WELSUM

Heegsestraat 3
Terwolde
TERWOLDE-WELSUM

Ossenkolkweg 7
Terwolde
TERWOLDE-WELSUM

Ossenkolkweg 9
Terwolde
TERWOLDE-WELSUM

Ossenkolkweg 17
Terwolde
TERWOLDE-WELSUM

boerderijen in beeld

Erweg 4
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Erweg 8
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Erweg 13
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Erweg 26
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Ijsseldijk 5
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Ijsseldijk 10
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Ijsseldijk 49
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Ijsseldijk 83
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Ijsseldijk 99
Vorchten
VEESSEN-MARLE

Ijsseldijk 105-105a
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Ijsseldijk 107
Wesum
TERWOLDE-WESUM

Marledijk 33
Marle
VEESSEN-MARLE

boerderijen in beeld

Ijsseldijk 93
Veessen
VEESSEN-MARLE

Veesser Enkweg 47
Veessen
VEESSEN-MARLE

Geldersedijk
Hattern
HATTEM EN OMSTREKEN

Onder de Gelder 2
Wijhe
ZWOLLE-WIJHE

Rijksstraatweg 2
Wijhe
ZWOLLE-WIJHE

Randerstraat 20
Diepenveen
WIJHE-DEVENTER

Sallandsweg 15-17
Diepenveen
WIJHE-DEVENTER

Eikelhofweg 18
Olst
WIJHE-DEVENTER

Holstweg 44
Olst
WIJHE-DEVENTER

Koetsweg 2
Olst
WIJHE-DEVENTER

Puinweg 2
Olst
WIJHE-DEVENTER

Randerstraat 5
Olst
WIJHE-DEVENTER

boerderijen in beeld

Scherpenzeelseweg 3
Olst
WIJHE-DEVENTER

Scherpenzeelseweg 5-7
Olst
WIJHE-DEVENTER

Valkeweg 1
Eefde
DEVENTER-ZUTPHEN

Valkeweg 3
Eefde
DEVENTER-ZUTPHEN

Deventerweg 55
Epse
DEVENTER-ZUTPHEN

Deventerweg 91
Epse
DEVENTER-ZUTPHEN

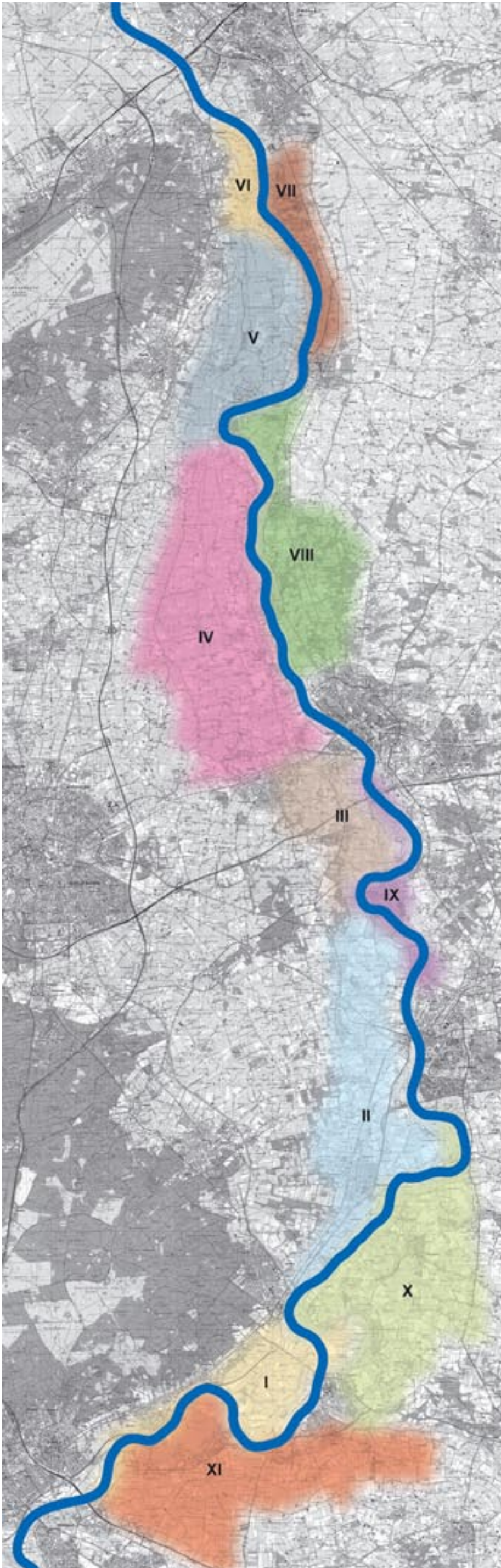
Bakerwaardseweg 15-15a
Bronkhorst
ZUTPHEN-DOESBURG

Mariëndaalseweg 16
Angerlo
DOESBURG-WESTERVOORT

deelgebieden

Ten westen van de IJssel

- I. Arnhem-Dieren
- II. Dieren-Voorst
- III. Voorst-Twello
- IV. Terwolde-Welsum
- V. Veessen-Marle
- VI. Hattem en omstreken

Ten oosten van de IJssel

- VII. Zwolle-Wijhe
- VIII. Wijhe-Deventer
- IX. Deventer-Zutphen
- X. Zutphen-Doesburg
- XI. Doesburg-Westervoort

arnhem-dieren deelgebied I

Globale ligging

Tussen Nederrijn en Dieren, de spoorlijn Arnhem-Zutphen en de IJssel.

Lokale aanduidingen

Groote of Koningspleij, Kleefsche Waard, IJsseloordsche Polder, Velperbroek, Velperwaarden, Worth-Rhedensche broek, Ellecomsche Polder, Havikerwaard, Loenersche Middelwaard, Beimerwaard.

Historisch-geografische karakteristiek

Het rivierdal is relatief nat en open en stond vroeger regelmatig blank. De grens van het dal en het landschap van landgoederen en nederzettingen is te herkennen aan een doorlopende steilrand. Langs deze rand ligt vaak een watergang, zoals de Laak bij Rheden. Beplanting, zoals knotwilgen, accentueert de steilrand. Aan de rand van het rivierdal liggen de oude kastelen en landgoederen, zoals het Hof te Dieren en Avegoor.

Aan de noord(west)zijde van het rivierdal liggen de broekgronden en direct langs de IJssel de uiterwaarden. De A48 is dwars door de broekgronden aangelegd; de oude verkavelingslijnen liggen haaks op de snelweg. De broeklanden worden gekenmerkt door een relatief rechthoekig patroon van sloten en beekjes. De agrarische bebouwing heeft vaak een directe relatie met het broek.

Direct langs de rivier liggen de uiterwaarden, waarvan de breedte sterkt uiteenloopt. In het westelijk deel zijn de uiterwaarden vaak aaneengesloten, terwijl oostwaarts meer op zichzelf staande waarden zijn ontstaan. De waarden zijn vrij open en kennen een grillig en grof patroon. De bebouwing ligt meestal op afzonderlijke pollen (kunstmatige ophogingen). Op een stroomrug of oeverwal in de Havikerwaard staat een aantal boerderijen (Kleine Nap) die samen met de erfbeplantingen een aardig ensemble vormen in het open gebied. Ook langs de rivierdijk is hier en daar bebouwing te vinden. Sterk beeldbepalend zijn de steenfabrieken in de Havikerwaard en ter hoogte van Worth-Rheden. Ook in de omgeving van (oude) veren treft men oudere bebouwing aan. Omstreeks 1900 waren er veren bij Velp, Rheden, Giesbeek en Dieren. Vanuit het open rivierdal trekken de silhouetten van de stadjes en dorpjes aan weerszijden van de IJssel de aandacht.

Typering agrarische bebouwing

In deelgebied 1 staan veel (beschermde) monumenten. Het aantal (historische) boerderijen is echter relatief laag. De boerderijen zijn van oorsprong voornamelijk pachtboerderijen van de genoemde landgoederen. In hun huidige verschijningsvorm stammen de boerderijen voornamelijk uit de tweede helft van de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw.

Er zijn eenvoudige pachtboerderijen in de vorm van hallenhuisboerderijen met een rechthoekig grondplan (afb. 1.1), maar ook veel grote T-boerderijen (afb. 1.2 en 1.3) zijn pachtboerderijen. De voorhuizen hebben geen uitgesproken stedelijke allure en villa-achtige opbouw zoals bijvoorbeeld in deelgebied IV, maar vaak wel een voorname uitstraling met fraaie detailleringen. De daken van de boerderijen zijn voornamelijk gedekt met pannen. Een opvallende concentratie van pachtboerderijen ligt in de Havikerwaard. Deze boerderijen behoren bij het Landgoed Middachten. In de jaren 1897 en 1914 zijn verschillende pachtboerderijen ver- of herbouwd. Deze boerderijen hebben een typische 'landgoedarchitectuur'. Het kasteel diende vaak als inspiratiebron (afb. 1.4 en 1.5). Naast stenen komen we in dit deelgebied ook enkele waardevolle houten schuren tegen (afb. 1.6).

dieren-voorst deelgebied II

Globale ligging

Tussen Dieren en de N345 bij Zutphen, de IJssel en de spoorlijn Arnhem-Zutphen.

Lokale aanduidingen

Spankerensche Weilanden, Brummensche Waarden, de Brummensche Enk, het Oekensche Veld, De Reuversweerd, De Overmarsch.

Historisch-geografische karakteristiek

Het rivierdal is relatief nat en open en liep vroeger regelmatig geheel onder water. De nederzettingen liggen in de overgangszone van de kleigebieden naar de stuwwallenzone. Ook zijn hier diverse landgoederen, zoals de Engelenburg, Rhienderstein en de Huizen Voorstonden en Empe. Het gebied wordt door een aantal beken doorsneden, waaronder de Leuvenheimse Beek, Rhienderensche beek, Eerbeekse beek en Voorstondensche beek. Deze beken voeren het overtollige water van de stuwwallenzone af naar de IJssel.

Het rivierdal kan in grote lijnen worden ingedeeld in twee zones: aan de noordwestzijde de broek- en enkgonden en direct langs de IJssel de uiterwaarden. De verhoogd in het landschap gelegen Zutphense straatweg vormt min of meer de grens. De zone met broekgronden en enken wordt doorsneden door de spoorlijn Arnhem-Zutphen en de N48. De bebouwing is geconcentreerd in de kernen en ligt verspreid in het buitengebied. In het algemeen is het areaal bouwland afgenomen. Van de oude landbouwgronden verdween een deel onder de uitbreidingen van de nederzettingen, hetgeen met name bij Brummen het geval is.

Direct langs de rivier liggen de uiterwaarden. De breedte verschilt sterk: in het algemeen is de strook uiterwaarden relatief smal, maar tussen de grote (voormalige) meanders van de IJssel zijn grotere meer op zichzelf staande waarden ontstaan, namelijk ten noordoosten van Brummen (Reuversweerd, omgeving Cortenoever) en De Overmarsch ten westen van Zutphen. De waarden zijn over het algemeen vrij open en kennen een grillig en grofmazig patroon met oeverwallen, stroomruggen, oude rivierlopen en komgronden. De Reuversweerd is een kronkelwaard van hoge kwaliteit. De spaarzame bebouwing ligt meestal op pollen (kunstmatige ophogingen), die solitair in het gebied liggen. In de Spankerensche Weilanden ligt het landgoed De Geldersche Toren en bij Brummen het landgoed Spaensweerd.

Typering agrarische bebouwing

De hallenhuishoederijen in dit deelgebied hebben, zeker in vergelijking tot de wat het algemene beeld is van de IJsselhoeven, over het algemeen een betrekkelijk sober en bescheiden uiterlijk. Veel boerderijen zijn relatief klein en hebben een rechthoekig grondvlak (afb. 2.1). Ook zijn boerderijen uitgebouwd tot T-boerderij (afb. 2.2 en 2.3), of, incidenteel, tot krukhuis. Deze zijn echter over het algemeen niet voorzien van uitbundige decoraties. Rieten daken komen regelmatig voor, de voorhuizen van de boerderijen zijn echter over het algemeen voorzien van pannen. De gevels van de boerderijen en bijgebouwen zijn voornamelijk opgetrokken in schoon metselwerk, in enkele gevallen zijn de gevels voorzien van een pleisterlaag.

Als bijgebouw zien we onder andere losstaande of vastgebouwde (parallel)schuren, één- of vierroedige hooibergen en bakhuisjes (afb. 2.4 en 2.5). Bij een boerderij aan de Brederietweg in Empe staat een rosmolen (afb. 2.6).

voorst-twello deelgebied III

Globale ligging

Tussen de N345, Deventerweg, Oude IJssel en IJssel en Twello.

Lokale aanduidingen

Voorst, Gietelo, Bussloo en Wilp; Voorster Klei, Nijenbeker Klei en Wilpsche Klei; Rammelwaard.

Historisch-geografische karakteristiek

Dit deelgebied is een stroomrugontginning met uiterwaarden langs de IJssel. Het landschap is overwegend open, met afwisselend bouw- en weiland, beken en weteringen, (restanten van) oude IJsselopen, dijken en enkele kolken (waaronder de Lazaruskolken ten oosten van Twello). Het areaal bouwland is sinds 1850 afgenomen.

De bebouwing is geconcentreerd in de kernen. Daarnaast komen verspreid gelegen boerderijen voor, waaronder verschillende beschermde monumenten, deels gesitueerd op pollen (terpen) die vooral op de Wilpsche Klei en in wat mindere mate op de Voorster Klei zijn te vinden. De historie van deze oude woonplaatsen gaat veelal terug tot de ontginning in de veertiende eeuw. Kenmerkend is het microreliëf als gevolg van (oude) rivierverleggingen met steilranden tot soms wel 2 meter.

Het gebied is verkaveld in grote, onregelmatige blokvormige percelen, veelal van elkaar gescheiden door meidoornhagen en/of bomenrijen en soms knotwilgen. De hagenstructuur is met name nog aanwezig op de Wilpsche en Nijenbeker klei, maar is elders voor een belangrijk deel verdwenen.

Aan de westzijde van het gebied liggen verschillende (voormalige) landgoederen al dan niet met parkbos, waaronder De Beele, Beekzicht, ruïne Slot Nijenbeek, De Poll en De Lathmer en Het Schol. Rondom Twello ligt tevens een landgoederenzone.

Ook aan de westzijde van de IJssel ligt grondgebied van de stad Deventer, namelijk de zogenaamde Stads- of Bolwerksweiden, De Hoven en Het Stadsland; het aangrenzende Steenenkamer is Gelders.

Typering agrarische bebouwing

In dit deelgebied vinden we vele traditionele hallenhuysboerderijen op een rechthoekig grondvlak (afb. 3.1 en 3.3). Zij stammen over het algemeen uit de negentiende eeuw. De boerderijen hebben pannen en/of rietgedekte wolfdaken (soms met een uilenbord) en deeldeuren in de achtergevel.

T-boerderijen komen bijvoorbeeld rondom Wilp voor, er zijn echter minder van dit type boerderijen dan in andere deelgebieden gemiddeld het geval is. De T-boerderijen stammen in hun huidige verschijningsvorm veelal uit de tweede helft van de negentiende eeuw. De voorhuizen van deze boerderijen hebben één bouwlaag en een zolderetage met vensters onder een schilddak (afb. 3.2 en 3.4). De T-boerderijen zijn groot en imposant, maar over het algemeen vrij ingetogen vormgegeven.

De meeste van de hallen- en T-boerderijen worden vergezeld door een schuur met wolfdak; bakhuisjes komen ook voor (afb. 3.5 en 3.6).

terwolde-welsum deelgebied IV

Globale ligging

Vanaf Twello tot en met de directe omgeving van het dorp Oene.

Lokale aanduidingen

Uiterwaarden

Dorperwaarden, Buitenwaarden, Welsumerwaarden;

Oeverwalzone

Spekhoek, De Wijk, Terwolde, Welsum, Welsumerveld;

Broekgronden

Nijbroek, Voor- en Achterbroek bij Oene.

Historisch-geografische karakteristiek

Kenmerkend is de relatief dicht bij de IJssel gelegen, gaaf bewaard gebleven (kalkrijke) oeverwal met daarachter de rivierkom met broekgronden (polder Nijbroek en het Voor- en Achterbroek bij Oene) en de van oudsher smalle strook uiterwaarden tussen de bandijk en de IJssel. De noord-zuid gerichte Terwoldsche wetering vormt een duidelijke scheiding tussen de oeverwal en de broekgronden.

Het landschap is overwegend open, met afwisselend bouw- en weiland, boomgaarden (in beperkte mate), dijken en enkele kolken. Het areaal bouwland is sinds 1850 afgenomen. Het gebied heeft een onregelmatige blokverkaveling. Bebouwing is gesitueerd in de kernen en verspreid in het landschap. In het gebied staan verschillende beschermde monumenten. De uiterwaarden zijn vrijwel geheel onbebouwd. Bijzondere elementen zijn het landgoed De Matanze, natuurreservaat De Mijntjes en het recreatiecentrum De Scherpenhof.

Graaf Reinald II van Gelre gaf in 1328 opdracht tot ontginning van de polder Nijbroek. De meest regelmatige verkavelingsvorm is te vinden in het zuiden van Nijbroek, wellicht het oudste deel van de ontginning. Het hoofdontginningsblok ligt tussen de Terwoldsche wetering en de Bekendijk/Geergraaf. De strook tussen de Geergraaf en de Groote Wetering is waarschijnlijk een restontginning. De bebouwing is vooral geconcentreerd aan de Middendijk. In het verleden zijn verschillende erven gesplitst; deze zijn herkenbaar aan namen die beginnen met "Groot" en "Klein". Daarnaast waren er katersteden (keuterijen) en kleine huizen met een klein stukje land voor ambachtslieden.

Typering agrarische bebouwing

De historische boerderijen in dit gebied zijn voornamelijk T-boerderijen, die in hun huidige verschijningsvorm stammen uit de tweede helft van de negentiende eeuw (afb. 4.1). De voorhuizen zijn meer gedecoreerd dan in deelgebied III. Rietgedekte daken komen ook in dit deelgebied veel voor; wolfdaken hebben vaak een uilenbord (afb. 4.2). Bij de voorhuizen, die door hun statige vormgeving bijna stedelijke allure hebben, komen pannendaken regelmatig voor.

Zeer opvallende boerderijen vinden we in de polder van Nijbroek en rondom Terwolde (afb. 4.3 en 4.4). Hier zijn de voorhuizen van vele IJsselhoeven uitgevoerd als villa-achtige bouwvolumes. De voorhuizen hebben vaak een vierkante plattegrond. De uitbundige decoraties zijn uitgevoerd in neorenaissance of eclecticistische bouwstijl. Op de boerenerven vinden we vaak grote parallelschuren (afb. 4.2 en 4.5).

Langs de IJsseldijk staan in Terwolde enkele dijkboerderijen. Deze zijn overwegend binnendijks tegen de dijkhelling aangebouwd. Een opmerkelijk voorbeeld is 'Het Swarte Peert', een halenhuisboerderij met een neoclassicistisch front met middenrisaliet met fronton (afb. 4.6).

veessen-marle deelgebied V

Globale ligging

Tussen de Leigraaf in het zuiden en de Werverdijk in het noorden. De Nieuwe Wetering en de IJssel vormen respectievelijk de west- en oostgrens.

Lokale aanduidingen

Lutterbroek, Wapenveldsche Broek, Vorchterbroek, Ziebroek, Hoornsche Broek, Assendorpsche Broek, Veesserbroek, Achterste Broek, Munnikenmars, Marlerwaarden, Vorchterwaarden, Nijoevers, Keuterhoek, Marlerenk, Vorchterenk, Veesserenk.

Historisch-geografische karakteristiek

De lichte zavelgronden langs de rivier bieden goede gebruiksmogelijkheden voor akkerbouw en fruitteelt. De komkleigronden op iets grotere afstand van de IJssel zijn in principe minder geschikt voor akkerbouw, maar daarentegen zeer geschikt als weidegrond. De bewoning in het rivierkleilandschap is samengetrokken op de hoger gelegen oeverwallen langs de IJssel. Marle is hier een goed voorbeeld van.

Marle behoort tot de gemeente Olst-Wijhe. Er is nog altijd verbinding tussen de buurschap Marle en het overige gemeentegebied onderhouden door middel van een pontveer. Tevens ligt er een voetveertje tussen Veessen en Fortmond.

Door de ontbinding van de markeorganisaties rond het midden van de negentiende eeuw en de daarmee samenhangende verdeling van de markegronden, is er een andere beheerssituatie van de gronden ontstaan. In veel gevallen kregen de boeren zelf de beschikking over hun gebruiksgronden. De ontginning van de resterende woeste gronden werd daardoor gestimuleerd.

Typering agrarische bebouwing

De oeverwalzones, zoals Veessen en Vorchten, zijn al sinds de veertiende eeuw bewoond. Afgezien van enkele achttiende-eeuwse voorbeelden, stammen de boerderijen in hun huidige verschijningsvorm voornamelijk uit de negentiende en begin twintigste eeuw. De boerderijen, die na 1850 zijn gebouwd of ingrijpend verbouwd, hebben over het algemeen een villa-achtig voorhuis van één of anderhalve bouwlaag. De oudere boerderijen hebben vaak een meer eenvoudige, rechthoekige opzet.

Een risalerende middenas komt minder vaak voor dan in deelgebied IV (afb. 5.1 en 5.2). Een uitzonderlijk uitbundig voorhuis is te vinden aan IJsseldijk 9 te Veessen (afb. 5.2). De overige boerderijen hebben ook een zeer chique uitstraling, maar zijn minder uitbundig.

Het achterhuis en de schuren zijn veelal met riet gedekt en ter plaatse van de wolfseinden komen, net als in de gemeente Voorst, uilenborden voor (afb. 5.3). De voorhuizen van de IJsselhoeven in dit deelgebied hebben over het algemeen pannendaken (afb. 5.4).

Op de erven van de boerderij vinden we meestal meerdere schuren en andere bijgebouwen. Vele boerderijen hebben parallel aan het achterhuis een schuur. Deze hebben veelal (gedeeltelijk) de functie van zomerhuis (afb. 5.5 en 5.6). Door de toegepaste gevelindeling en decoratie hebben ook deze zomerhuizen vaak enige allure (afb. 5.5).

hattem en omstreken deelgebied VI

Globale ligging

Vanaf de Werverdijk tot aan de autosnelweg A28.

Lokale aanduidingen

Hoenwaard (tussen de IJssel en de Veluwsche wetering), polder Hattem.

Historisch-geografische karakteristiek

Kenmerkend is de langgerekte, smalle oeverwalzone met langs de IJssel een smalle strook uiterwaarden en aan de zijde van de Veluwe komgronden met zware klei en veen en verder westwaarts het stuwwallengebied, deels bedekt onder dekzand.

De IJssel stroomde in de Middeleeuwen dicht langs de stuwwal; de bedding kwam later meer oostwaarts te liggen. De weteringen, gegraven in de veertiende eeuw parallel aan de IJssel ten behoeve van de afwatering, komen bij Hattem in de IJssel.

Van oudsher was het dekzandgebied vooral in gebruik als bouwland; op de oeverwallen kwamen zowel bouw- als weilanden voor.

De Hoenwaard was tot het midden van de twintigste eeuw gemeenschappelijk weiland voor de ingezetenen van Hattem, waarop niet gebouwd mocht worden. In 1945 werd de Hoenwaard verdeeld in honderd percelen en ontsloten door de aanleg van een nieuwe weg. Ook zijn toen sloten gegraven.

Het stadje Hattem ontstond in de twaalfde en dertiende eeuw op de oeverwal; een oudere nederzetting was gelegen op het dekzand.

Typering agrarische bebouwing

Het grootste deel van het buitengebied betreft de zogenaamde Hoenwaard. Na de openlegging in 1945 is hier een vijftiental boerderijen gebouwd. Zij zijn van een modern type: het (standaard) woonhuis staat min of meer los van de schuur.

Enkele oudere boerderijen zijn te vinden op de oeverwallen en komgronden ten noorden van de stad Hattem. Ook hier vinden we weer de bekende IJsselhoeven: T-boerderijen met een parallelschuur/zomerhuis aan het achterhuis. De kappen zijn veelal gedekt met riet. Een villa-achtige uitstraling, zoals bij de voorhuizen van de boerderijen in deelgebied IV en V vinden we hier niet.

zwolle-wijhe deelgebied VII

Globale ligging

Aan de oostkant van de IJssel, met de kernen Zwolle en Wijhe respectievelijk als noord- en zuidgrens. De oostelijke grens wordt gevormd door de spoorlijn Zwolle-Deventer.

Lokale aanduidingen

De Waarden, Herxer uiterwaarden, Buitenwaarden, De Vijf Marken, Zuthemerbroek, Molenpolder, Herxerenk, Wijtenhorstenk, Middelenk, Schaasbergerenk.

Historisch-geografische karakteristiek

Dicht langs de rivier (tussen IJssel en Soestwetering) liggen hoofdzakelijk rivierafzettingen. Deze zijn te onderscheiden in de zandige kleiafzettingen, de zogenaamde stroomruggen (afgezet in vrij snel stromend water nabij de rivier) en in zeer zware komkleigronden (op grotere afstand van de IJssel in bijna stilstaand water afgezet). De bodem van het rivierkleilandschap bestaat, direct langs de rivier, uit lichte zavel en, verder van de rivier verwijderd, uit zware zavel en lichte klei. De lichte zavelgronden langs de rivier bieden goede gebruiksmogelijkheden voor akkerbouw en fruitteelt. De komkleigronden op iets grotere afstand van de IJssel zijn in principe minder geschikt voor akkerbouw, maar daarentegen zeer geschikt als weide. De bewoning in het rivierkleilandschap is samengetrokken op de hoger gelegen oeverwallen langs de IJssel. Wijhe is hiervan een mooi voorbeeld.

Reeds in de veertiende eeuw waren bijna alle woeste gronden in dit deelgebied verdwenen ten gunste van cultuurgrond. In de Middeleeuwen werd deze voornamelijk gebruikt voor de veeteelt.

Door de ontbinding van de markeorganisaties rond het midden van de negentiende eeuw en de daarmee samenhangende verdeling van de markegronden is er een andere beheersituatie van de gronden ontstaan. In veel gevallen kregen de boeren zelf de beschikking over hun gebruiksgronden. De ontginning van de resterende woeste gronden werd daardoor gestimuleerd.

Naast de veeteelt waren in de negentiende eeuw ook de fruitteelt en de riet- en griendcultuur belangrijke vormen van agrarisch grondgebruik. De fruitteelt nam tot na de Tweede Wereldoorlog een aanzienlijke plaats in. Na de oorlog is de betekenis van de fruitteelt snel afgenomen. Door de import van goedkopere fruitsoorten nam de vraag naar het duurere inheemse fruit af en verdwenen de eens zo talrijke boomgaarden grotendeels. Tegenwoordig is ruim viervijfde van de cultuurgrond in gebruik als grasland.

In het deelgebied liggen twee kleine kernen, te weten Windesheim en Herxen. De overige nederzettingen hebben hoofdzakelijk een agrarische functie en zijn te typeren als hoevenzwermerzettingen.

Typering agrarische bebouwing

Ook in dit deelgebied komt de typische T-huisboerderij voor. De T-huisboerderij heeft hier verschillende varianten. Vaak heeft het voorhuis een met pannen gedekt schilddak, met op beide uiteinden een schoorsteen. Veel voorgevels hebben een symmetrische indeling (afb. 7.1 t/m 7.4). Ook rieten daken komen voor (afb. 7.5, 7.6). De vensters in het voorhuis zijn voorzien van luiken, zij het lang niet meer in alle gevallen. Aan de zijde van het voorhuis bevindt zich meestal een siertuin. Soms staat er voor het voorhuis een rij leilindes, ter bescherming tegen zonlicht (afb. 7.7).

Ook de ontginningsboerderijen uit de eerste decennia van de twintigste eeuw zijn een hier voorkomend boerderijtype. Vaak zijn het hallenhuizen met een rieten wolfdak (afb. 7.8, 7.9).

wijhe-deventer deelgebied VIII

Globale ligging

De IJssel vormt de vanzelfsprekende westgrens. De noord- en zuidgrens worden gevormd door respectievelijk de kernen Wijhe en Deventer. De oostgrens volgt het tracé van de spoorlijn Wijhe-Olst; vanaf Olst vormen de Eikelhofweg en de Boxbergerweg de oostgrens.

Lokale aanduidingen

Duursche Waarden, De Roetwaarden, Hengforderwaarden, Randerwaarden, Duursche Enk, De Hei.

Historisch-geografische karakteristiek

Direct langs de rivier, de stroomrug, is een mengsel van zand en klei afgezet. Deze gronden zijn geschikt voor de akkerbouw en fruitteelt. Ook nu nog zijn er veel fruitgaarden. De bewoning concentreerde zich op deze ruggen (oeverwallen); zoals bij de kern Olst.

Verder van de rivier liggen de gronden met zwaardere klei, de komgronden. De komgronden zijn open van karakter en kennen een rechte verkaveling.

De IJssel heeft zich altijd een eigen weg gebaad, daarom zijn er veel oude stroomgeulen en kolken van dijkdoorbraken (bijvoorbeeld Duursche waarden en Fortmond). Kenmerkend voor het uiterwaardenlandschap zijn de struwelen en het reliëf.

In het oosten van het deelgebied ligt het kleinschalige zandlandschap. De bebouwing op deze gronden is van oudsher door het plaatselijke reliëf zeer verspreid en de verkavelingsstructuur is onregelmatig (kampenlandschap). Sommige delen zijn minder vruchtbaar en werden met (naald)bossen ingeplant of pas later ontgonnen. Andere delen waren geschikt voor de akkerbouw of door de natte ligging geschikt als grasland.

Bij de kern Olst ligt een veerverbinding met de westzijde van de IJssel. Slechts met hoog water wordt deze verbroken.

De landbouw is van oudsher de belangrijkste bestaansbron geweest in dit deelgebied. Rond 1850 was de agrarische sector veruit de belangrijkste bron van werkgelegenheid en in 1930 was nog 44% van de mannelijke beroepsbevolking werkzaam in de landbouw. Door de grotendeels lagere ligging en de moeilijk bewerkbare kleibodems leende het gebied zich minder goed voor akkerbouw. Veeteelt (aangevuld met fruitteelt) overheerste, wat onder andere bleek uit de spekhandel en de botermarkt in Olst.

Fruitteelt speelde een belangrijke rol. In de eerste decennia van de twintigste eeuw nam het oppervlak aan tuinbouwgrond flink toe. Dit leidde zelfs tot de oprichting van een groente- en fruitveiling te Olst. De voor de IJsselstreek zo kenmerkende fruitteelt nam na de Tweede Wereldoorlog af door de toegenomen buitenlandse concurrentie.

Typering agrarische bebouwing

De T-huisboerderij is een hier veelvoorkomend type. Sommige T-boerderijen zijn geheel met riet gedekt (afb. 8.1 t/m 8.3). Ook een combinatie van pannen (bij de goot) en riet komt voor (afb. 8.4). Van andere heeft alleen het achterhuis een rieten dak, het voorhuis is dan met pannen gedekt (afb. 8.5). Enkele T-huisboerderijen vertonen de uiterlijke kenmerken van een burgervilla. De gevelindeling is symmetrisch geworden en ook de dakbedekking bestaat nu meestal geheel uit pannen (afb. 8.6, 8.7).

Ook staan in dit deelgebied enkele grote ontginningsboerderijen, gebouwd tijdens de eerste decennia van de twintigste eeuw (afb. 8.8). Kenmerkend voor dit gebied zijn tevens de landgoedboerderijen, die qua vormgeving refereren aan het landgoed waartoe ze behoren (afb. 8.9).

deventer-zutphen deelgebied IX

Globale ligging

Tussen het Twentekanaal en de autosnelweg A1

Lokale aanduidingen

Eefsche Enk, Gorsselse Enk, Epser Enk; De Ravenswaarden (vroeger De Buitenwaarden), De Bokkenwaard.

Historisch-geografische karakteristiek

In dit deelgebied liggen de oude bouwlandcomplexen (Eefsche Enk, Gorsselse Enk, Epse) op de overgang van de dekzandgebieden naar het rivierdal. De strook uiterwaarden langs de IJssel is smal, met uitzondering van de Ravenswaarden. Tot aan de dichting van de Baakse overlaat, omstreeks 1955, stonden de uiterwaarden vaak onder water.

De nederzettingen (Eefde, Gorssel en Epse) zijn ontstaan op de overgang van het dekzandgebied naar het rivierdal. Gorssel, en in mindere mate ook Eefde en Epse, ontwikkelden zich later tevens tot villadorp. De landbouw stond sterk onder invloed van grootgrondbezitters uit Zutphen en Deventer.

In het gebied liggen diverse (voormalige) landgoederen, waaronder 't Hassink (Epse, verkaveld in 1919), Eschede (Gorssel) en het Rijsselt (Eefde). Het Rijsselt werd omstreeks 1850 verkocht aan W.H. Suringar, die hier naar Frans voorbeeld een landbouwkolonie, later opvoedingsgesticht (Nederlandsch Mettray) oprichtte met eigen boerderijen.

Typering agrarische bebouwing

In dit gebied vinden we veel boerderijen in een traditionele hallenhuysvorm. Eenvoudige rechthoekige hallenhuysjes komen voor (afb. 9.1), maar het zijn veelal T-boerderijen die het totaalbeeld van het boerderijenbestand bepalen (afb. 9.2). Daarnaast komen krukhuisboerderijen in dit deelgebied naar verhouding vaak voor. Van oudsher hadden de boerderijen hier rieten kappen; de wat meer luxueuze boerderijen hebben op het voorhuis -of in sommige gevallen op de gehele boerderij- een pannenedekking gekregen.

Er zijn veel boerderijen met een sobere uitmontering (afb. 9.2). Met name na het midden van de negentiende eeuw zien we dat ook in dit deelgebied voorhuizen met een stedelijk allure zijn ontstaan. Bij de T-boerderijen zien we opvallend vaak blokpilasters en gepleisterde friezen (afb. 9.3). De Gorsselse villabouw, die aan het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw een grote vlucht heeft genomen, zien we ook terug in de voorhuizen van enkele opvallend rijke boerderijen. Zeer bijzondere voorbeelden hiervan zijn Deventerweg 91 te Epse met een voorhuis in chaletstijl (afb. 9.4), en de boerderijen aan de Nachtegaalstraat 91 te Eefde en de Deventerweg 55 te Epse (afb. 9.5) met hun enorme voorhuizen voorzien van timpanen en rijke gepleisterde pilasterstellingen.

Ook in dit deelgebied hebben de boerenerven vaak forse stalgebouwen c.q. schuren (afb. 9.6 en 9.7). Deze zijn in voorkomende gevallen vastgebouwd aan de boerderijen. Hooibergen (paraplubergen en stoltenbergen) en bakhuizen komen in dit deelgebied naar verhouding nog vrij vaak voor (afb. 9.8 en 9.9).

zutphen-doesburg deelgebied X

Globale ligging

Tussen de steden Doesburg en Zutphen

Lokale aanduidingen

Fraterwaard, Prinsenmaat, Spaensweerd, Bronkhorster waarden, Bakerwaard.

Historisch-geografische karakteristiek

Het rivierdal is laag, relatief nat en open en liep vroeger regelmatig geheel onder water. Van de verschillende meanders van de IJssel in dit deelgebied is de grote bocht om de Fraterwaard in 1957 afgesneden, waardoor de grote stadsweide van Doesburg in tweeën werd gesneden. De Fraterwaard werd in 1971 bij de gemeente Doesburg gevoegd.

Op de oeverwallen ontstonden de nederzettingen Olburgen, Rha, Steenderen, Bronkhorst en Bronsbergen. Baak ontstond op een verhoging op de westrand van het aangrenzende laagterras. De broeklanden op de achter de oeverwallen gelegen komgronden zijn in gebruik als weiland en hebben in het algemeen een grootschaliger en rationeler verkavelingspatroon dan de gronden op de oeverwallen. Ook is het landschap opener van karakter. Direct langs de rivier liggen de uiterwaarden, in dit deelgebied over het algemeen een relatief smalle zone. Alleen de Fraterwaard vormt een groter op zichzelf staand gebied met in het oostelijke deel een volledig intact kronkelwaardcomplex.

De bebouwing is voornamelijk geconcentreerd in de nederzettingen, maar is ook te vinden aan de verbindingswegen tussen de kernen en de lokale ontsluitingswegen. Veel boerderijen zijn gelegen op kunstmatige verhogingen in het landschap. Landgoederen zijn te vinden bij Baak (Huize Baak) en Wichmond (Suideras). Van het vroegere buitengebied ten zuiden van Zutphen is veel verdwenen onder de stadsuitbreidingen (Zuidwijken). Slechts een enkele boerderij bleef gehandhaafd, waaronder het Stokebrand in de uiterwaarden. De uiterwaarden zijn overigens spaarzaam bebouwd. De Fraterwaard is nog geheel in gebruik door de landbouw; in het gebied zijn enkele verspreid gelegen boerderijen te vinden. Ook de Olburgsche waard, de Spaensweerd en de Bronkhorsterwaarden zijn grotendeels in gebruik door de landbouw; bebouwing ontbreekt hier vrijwel geheel.

Typering agrarische bebouwing

De meeste boerderijen in dit deelgebied staan op terpen. Rechthoekige (afb. 10.1), maar vooral ook weer de T-vormige hallehuisboerderijen zijn hier de meest voorkomende typen (afb. 10.2). Krukhuisboerderijen komen slechts sporadisch voor.

De boerderijen zijn vrij groot; in decoratie en detaillering zijn zij echter bescheiden en sober. De meeste boerderijen zijn volledig uitgevoerd in schoonmetselwerk; gepleisterde gevels komen slechts sporadisch voor. Ook decoraties in pleisterwerk zien we in dit deelgebied zeer weinig. Rieten dakbedekkingen komen veelvuldig voor, meestal ter plaatse van de stalgedeelten gecombineerd met pannen aan de onderzijde. De afgewolfde daken zijn meestal voorzien van een (ongedecoreerd) uilenbord (afb. 10.3, 10.4 en 10.5).

De bijschuren in dit gebied springen in het oog (afb. 10.3 en 10.5). Deze zijn vaak aan de boerderij vastgebouwd en hebben een monumentaal voorkomen. Af en toe is ook een bakhuisje of waterpomp aanwezig.

doesburg-westervoort deelgebied XI

Globale ligging

Van de Rijn bij Westervoort tot de stad Doesburg.

Lokale aanduidingen

De Pleijen (Hondsbroeksche Pleij), IJsseldijker waard, Koppenwaard, Rhederlaag/Lathumse plas (voorheen De Lathumsche Waarden); Lathumsche broek en veld, Bahrsche veld, Giesbeekse broek, Vaalwaard (Vale Plas), Hooge Horsten.

Historisch-geografische karakteristiek

Het rivierdal liep vroeger regelmatig geheel onder water. Van de verschillende meanders van de IJssel in dit deelgebied is de grote bocht om het Rhederlaag afgesneden. Als gevolg daarvan stroomt de IJssel nu dicht langs het dorp Rheden. Het Rhederlaag is thans een recreatiegebied.

Op de oeverwallen langs de rivier ontstonden de nederzettingen Westervoort, Lathum, Bahr en Giesbeek. Beinum en Angerlo liggen op zandruggen: zogenaamde rivierduinen ontstaan tijdens de ijstijd. Deze rivierduinzone wordt doorsneden door de Oude IJssel. De broeklanden op de achter de oeverwallen en rivierduinen gelegen komgronden zijn in gebruik als weiland en hebben grootschalige en rationeel ingerichte kavels. Hierdoor is dit landschap opener van karakter.

Direct langs de rivier liggen de uiterwaarden. De breedte verschilt sterk: bij Lathum en Giesbeek zijn de uiterwaarden relatief breed en tussen Westervoort en Duiven juist zeer smal. De Koppenwaard heeft het oorspronkelijke karakter grotendeels weten te behouden. Dit wordt gekenmerkt door een kleinschalige structuur met bosjes, hagen, zomerkaden en dwarskaden.

De bebouwing is voornamelijk geconcentreerd in de nederzettingen en in beperkte mate langs de lokale ontsluitingswegen. Op het grondgebied van de gemeenten Westervoort en Duiven is de zone langs de IJssel in de loop der jaren ingrijpend gewijzigd. Het Westervoorts grondgebied is grotendeels bebouwd, terwijl onder Duiven het bedrijventerrein De Nieuwgraaf en de aangrenzende vuilverbrandings- en zuiveringsinstallatie een groot beslag op de ruimte hebben gelegd. De A12 doorsnijdt het gebied. Ook ten zuiden van Doesburg is veel veranderd door stadsuitbreiding. Van het oude Beinum bleef weinig over. De uiterwaarden zijn spaarszaam bebouwd.

Typering agrarische bebouwing

Als gevolg van de verstedelijking zijn verspreid over het grondgebied van de gemeenten Westervoort en Duiven nog slechts enkele rechthoekige hallen- en T-huisboerderijen aanwezig.

Op het grondgebied van Angerlo is veel meer van het oorspronkelijke boerderijenbestand bewaard gebleven. De hallenboerderijen hebben veelal een rechthoekig plattegrond (afb. 11.1) of zijn van het krukhuisstype (afb. 11.2); T-boerderijen komen ook voor. De boerderijen in en direct rondom de plaats Angerlo vallen op door hun mooie situering; ze liggen op verhoogde woonplaatsen (afb. 11.1).

De daken van de boerderijen zijn over het algemeen gedekt met riet, eventueel in combinatie met een gedeelte pannen (afb. 11.3). De gevels zijn bijna overal uitgevoerd in schoonmetselwerk. Decoraties in siermetselwerk (lijstwerk, afb. 11.4) of pleisterwerk komen voor, maar hebben een vrij sober en bescheiden karakter. Naast (parallel)schuren – eventueel met aan de voorzijde een beperkte woonfunctie (afb. 11.5) – komen op de erven in dit deelgebied hooibergen, pompen en bakhuisjes voor (afb. 11.6, 11.7 en 11.8).

detailkaarten van het pilotgebied veessen-marle na 1850

Zoek de verschillen...

De hierna volgende kaarten geven een beeld van het pilotgebied Veessen-Marle in de jaren 1850, 1900 en anno nu. Vanaf 1850 hebben zich ruimtelijke ontwikkelingen voorgedaan, die de verschijningsvorm van het huidige landschap voor het grootste deel hebben bepaald.

Deze kaarten spreken voor zich. Elke kaart heeft dezelfde uitsnede. Uit onderlinge vergelijking wordt goed zichtbaar welke veranderingen het landschap in de loop der tijd heeft ondergaan.

1900

nu

detailkaarten van het pilotgebied terwolde-welsum na 1850

Zoek de verschillen...

De hierna volgende kaarten geven een beeld van het pilotgebied Terwolde-Welsum in de jaren 1850, 1900 en anno nu. Vanaf 1850 hebben zich ruimtelijke ontwikkelingen voorgedaan, die de verschijningsvorm van het huidige landschap voor het grootste deel hebben bepaald.

Deze kaarten spreken voor zich. Elke kaart heeft dezelfde uitsnede. Uit onderlinge vergelijking wordt goed zichtbaar welke veranderingen het landschap in de loop der tijd heeft ondergaan.

